

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра соціальної педагогіки та корекційної освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри соціальної педагогіки
та корекційної освіти
д. пед. наук, професор
_____ Тетяна ЛОГВИНЕНКО
« _____ » _____ 2025 р.

**Технології соціальної роботи внутрішньо переміщених осіб засобами
арттерапії**

Спеціальність 231 Соціальна робота

Магістерська робота
на здобуття кваліфікації – Магістр з соціальної
роботи за спеціалізацією «Соціальна педагогіка»

Автор роботи: студент групи СР-2425М
Євген ЧЕРНИШ _____
Науковий керівник: кандидат псих. наук,
доцент **Мар'яна ГРИНЦІВ** _____

Дрогобич, 2025

Анотація

Магістерська робота присвячена дослідженню особливостей застосування арттерапії у соціальній роботі з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), зокрема з дітьми, які є однією з найбільш уразливих груп у контексті вимушеної міграції. У роботі розглянуто теоретико-методологічні засади арттерапії, охарактеризовано її як інструмент соціально-педагогічної підтримки та представлено ефективні техніки для опрацювання емоційного стану внутрішньо переміщених осіб.

Розкрито специфіку соціального становища ВПО, проаналізовано їх актуальні потреби та соціальні труднощі. Проведено емпіричне дослідження практичних аспектів арт-терапевтичної допомоги, а також узагальнено досвід арт-терапевтичної роботи з ВПО. На основі отриманих даних розроблено рекомендації щодо організації та проведення арт-терапевтичної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації підходів до застосування арт-терапевтичних методик для підтримки ВПО, а практичне значення - у можливості використання розроблених матеріалів у роботі соціальних педагогів та фахівців із соціальної допомоги.

Ключові слова: арттерапія, внутрішньо переміщені особи, соціальна підтримка, емоційний стан, адаптація, соціальна робота.

Abstract

The master's thesis is devoted to the study of the features of the use of art therapy in social work with internally displaced persons (IDPs), in particular with children, who are one of the most vulnerable groups in the context of forced migration. The work examines the theoretical and methodological foundations of art therapy, characterizes it as a tool of social and pedagogical support, and presents effective techniques for working on the emotional state of internally displaced persons.

The specifics of the social situation of IDPs are revealed, their current needs and social difficulties are analyzed. An empirical study of the practical aspects of art therapy assistance is conducted, and the experience of art therapy work with IDPs is summarized. Based on the data obtained, recommendations for organizing and conducting art therapy work with internally displaced persons are developed.

The scientific novelty of the work lies in the systematization of approaches to the application of art therapy techniques to support IDPs, and the practical significance is in the possibility of using the developed materials in the work of social educators and social assistance specialists.

Key words: art therapy, internally displaced persons, social support, emotional state, adaptation, social work.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АРТТЕРАПІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ	9
1.1. Арттерапія як інструмент соціально-педагогічної підтримки дітей.....	9
1.2. Арт-терапевтичні техніки для опрацювання емоційного стану та почуттів.....	17
Висновки до першого розділу.....	21
РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ ДОПОМОГИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ	23
2.1. Внутрішньо переміщені особи: правовий статус та особливості соціального забезпечення.....	23
2.2. Актуальні проблеми та соціальні труднощі дітей із числа ВПО.....	32
Висновки до другого розділу.....	38
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО АРТ- ТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ВПО	39
3.1. Аналіз досвіду арт-терапевтичної роботи з дітьми ВПО	39
3.2. Рекомендації щодо організації та проведення арт-терапевтичної роботи з внутрішньо переміщеними особами.....	42
Висновки до третього розділу.....	44
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48
ДОДАТКИ	53

ВСТУП

Починаючи з 2014 року, коли російська федерація здійснила збройну агресію проти України, окупувала Автономну Республіку Крим та спричинила бойові дії на сході держави, мільйони громадян були змушені покинути свої домівки та шукати безпечніші регіони для проживання. Саме в цей період у соціально-правовому просторі України сформувалася категорія внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 року спричинило нову хвилю масового вимушеного переселення, що призвело до значного збільшення кількості ВПО, серед яких особливо численною є група дітей.

Діти становлять одну з найбільш уразливих демографічних груп, адже вони гостро реагують на будь-які різкі зміни у своєму життєвому просторі та відчувають значну напругу в умовах нестабільності й небезпеки. Особи, які були змушені залишити місце свого постійного проживання, стикаються з комплексом додаткових стресових чинників: різкою зміною життєвого середовища, відірваністю від звичного соціального кола, втратою усталених рутин, невизначеністю майбутнього та неможливістю повернення до попереднього способу життя. Усе це посилює ризик травматизації, формує почуття небезпеки та нестабільності, що обумовлює потребу в кваліфікованому та системному супроводі.

Одним із найбільш ефективних напрямів роботи з внутрішньопереміщеними особами є застосування методів арттерапії. Цей підхід забезпечує делікатну взаємодію зі світом переживань дитини, допомагає обійти опір і захисні механізми психіки, створює безпечний простір для вираження емоцій та опрацювання травматичного досвіду. Арт-терапевтичні методики сприяють зниженню емоційної напруги, стабілізації стану та розвитку ресурсності, що робить їх важливим інструментом підтримки ВПО. Саме необхідність пошуку дієвих способів допомоги внутрішньо переміщеним особам визначає актуальність обраної теми та підкреслює її значущість для сучасного наукового та практичного середовища.

Науковий інтерес до арт-терапевтичних технологій та їхнього потенціалу у сфері соціальної підтримки активно розвивається. Різні аспекти застосування арттерапії розкрито у працях таких дослідників, як Т. Вебер, Л. Гридковець, О. Запорожець, Н. Калька, З. Ковальчук, Л. Царенко, Н. Шапошник та інших науковців, які сформувавши ґрунтовну теоретичну й практичну базу для використання методик у роботі з внутрішньо-переміщеними особами [18].

Зокрема, значний внесок у розвиток арт-терапевтичної теорії зробили Н. Калька та З. Ковальчук, які детально дослідили механізми впливу мистецтва на емоційний стан особистості, описали ефективність арттерапії у подоланні травматичних переживань і розробили рекомендації щодо її застосування у різних категорій осіб, включно з тими, що перебувають у складних життєвих обставинах. У навчально-методичному посібнику «Практикум з арттерапії» авторки не лише подають ґрунтовний огляд теоретичних підвалин арт-терапевтичного підходу, а й представляють широкий спектр практичних методик. Значна частина цих методик може бути адаптована для роботи з особами, які пережили вимушене внутрішнє переміщення, що робить посібник особливо цінним у контексті сучасних соціальних викликів [18].

Питанням застосування арттерапії у роботі з внутрішньо переміщеними особами присвячено праці Л. Волинець, Ю. Гундейтайло, А. Гринечко, М. Журавель, І. Трубавіної та інших фахівців. Так, І. Трубавіна аналізує комплекс основних труднощів, із якими стикаються сім'ї та діти, вимушено переселені внаслідок воєнних дій. Дослідниця визначає чинники, що спонукають сім'ї залишати місце проживання, розкриває типові проблемні ситуації та пропонує варіанти їх розв'язання у межах соціальної роботи [12,13,14,16,37].

Важливим є й практичний посібник «Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям зі сходу України» під редакцією Л. Волинець. Хоча він був опублікований у 2016 році, викладені в ньому підходи залишаються релевантними в умовах нової хвилі внутрішньої міграції, спричиненої повномасштабною війною. Попри наявність окремих наукових напрацювань, питання застосування арттерапії саме в контексті

роботи з внутрішньо переміщеними особами й досі залишається недостатньо розробленим у вітчизняній науковій думці.

Об'єкт дослідження – ресурси арт-терапевтичної діяльності як інструмент підтримки та розвитку осіб, які пережили вимушене переселення.

Предмет дослідження – особливості застосування ресурсів арт-терапевтичної діяльності для підтримки осіб, які пережили вимушене переселення.

Мета дослідження полягає у виявленні впливу вимушеної міграції на психічний розвиток особистості, аналізі причин появи травмуючих переживань та визначенні ефективних засобів їх подолання, серед яких особливе місце займають арт-терапевтичні методи.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

охарактеризувати арттерапію як самостійний напрям практичної діяльності та визначити форми й особливості застосування арт-терапевтичних методів у роботі з особами, які належать до категорії внутрішньо переміщених осіб;

визначити структуру арт-терапевтичного заняття для осіб ВПО;

здійснити емпіричне дослідження моделей арт-терапевтичної роботи з особами ВПО та сформулювати рекомендації щодо їх використання на практиці.

Для реалізації мети використано комплекс **методів**:

загальнонаукові методи (вивчення, порівняння, аналіз, синтез, узагальнення) – для систематизації наукової інформації, опрацювання теоретичних джерел, побудови узагальнюючих висновків та інтерпретації отриманих результатів;

емпіричні методи – спостереження та експеримент, спрямовані на практичну перевірку ефективності арт-терапевтичних підходів.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження, його висновки та рекомендації були представлені на Всеукраїнській науково-

практичної конференції «Соціальна робота та інклюзивна освіта: синергія досвіду та новацій» (м. Дрогобич, 2025 р.).

Публікації. Основні положення та висновки магістерської роботи викладено у тезах доповіді «Особливості застосування арттерапії з дітьми внутрішньо переміщених осіб», оприлюднених на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціальна робота та інклюзивна освіта: синергія досвіду та новацій» (м. Дрогобич 24 квітня 2025 р.).

Наукова новизна роботи полягає у систематизації підходів до визначення поняття «арттерапія», з'ясуванні соціальних потреб осіб ВПО та аналізі можливостей арт-терапевтичних технологій для задоволення цих потреб. У дослідженні здійснено опис та узагальнення практичного досвіду арт-терапевтичної роботи з особами, що дозволило сформулювати комплекс рекомендацій для фахівців.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості застосування напрацьованих матеріалів: при організації арт-терапевтичної допомоги особам, які пережили вимушене переселення; у подальших науково-практичних дослідженнях, присвячених арт-терапевтичному супроводу дітей у кризових ситуаціях.

Структура магістерської роботи складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АРТТЕРАПІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

1.1. Арттерапія як інструмент соціально-педагогічної підтримки дітей

У сучасних соціальних практиках арттерапія посідає вагоме місце як інструмент допомоги, що базується на цілющому потенціалі творчості. Останні десятиліття характеризуються значним зростанням інтересу до використання мистецьких технік у соціальній роботі. Арттерапія нині розглядається як один із найактивніших напрямів терапії, що активно застосовується для діагностики, профілактики емоційних розладів та корекції психічних станів.

У науковій літературі традиційно вважається, що формування арттерапії як самостійного напрямку пов'язане з діяльністю британського художника та педагога Adrian Hill. Його творчість поєднувала риси експресіонізму, імпресіонізму та класичних художніх стилів. Перебуваючи на лікуванні туберкульозу в санаторії Midhurst, він помітив, що малювання довколишніх пейзажів позитивно впливає на його стан та пришвидшує процес одужання. Уже через рік він розпочав викладати основи живопису іншим хворим, серед яких було багато поранених військовослужбовців.

У процесі педагогічної діяльності Hill зробив висновок, що заняття мистецтвом не лише відволікає пацієнтів від негативного досвіду, але й допомагає долати наслідки травм і розладів. Саме він уперше ввів термін «арттерапія», описавши результати своїх спостережень у книзі «Мистецтво проти хвороб».

Подальший розвиток терапії творчістю припадає на другу половину ХХ століття, коли арттерапія починає активно інтегруватися у практику психіатричних клінік, лікарень та реабілітаційних закладів. Поступово цей напрям поширився і в соціальній роботі, педагогіці, культурно-освітній сфері.

Науковці підкреслюють, що нині у визначенні поняття «арттерапія» немає єдиного підходу. Поряд із ним використовують терміни [4]:

– креативна терапія;

- експресивна терапія;
- терапія творчим самовираженням.

Розглянемо окремі підходи до визначення поняття.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови арттерапія трактується як «метод лікування нервових і психічних захворювань засобами мистецтва та самовираження в мистецтві» [6].

На думку О. Вознесенської, арттерапія є сучасною освітньою та корекційною технологією, що ґрунтується на використанні різних видів образотворчої діяльності – малюнка, графіки, живопису, скульптури. Дослідниця підкреслює, що в арт-терапевтичну практику також інтегруються музика, література, казка, драматизація, танець та ігрові методи, що дозволяє всебічно впливати на розвиток особистості [7].

М. Куценко, узагальнивши наукові підходи до визначення арттерапії, виокремлює кілька її трактувань:

- як сукупність видів мистецтва, що застосовуються з лікувальною та корекційною метою;
- як комплекс спеціальних арт-терапевтичних технік;
- як окремий напрям корекційної та терапевтичної практики [22].

У зв'язку з багатоманітністю підходів до розуміння поняття арттерапія, важливим є окреслення її ключових характеристик. Арттерапія спрямована на стимулювання внутрішнього потенціалу особистості, розвиток творчих здібностей, активізацію ресурсів саморегуляції та внутрішнього відновлення. Вона забезпечує м'який шлях до роботи з емоціями, дає змогу безпечно проявляти переживання та сприяє подоланню бар'єрів. До базових характеристик арт-терапевтичного підходу належать такі положення:

Символічна мова мистецтва створює можливість для людини висловлювати складні емоції через образи та метафори. Це відкриває шлях до переосмислення власних переживань, глибшого розуміння проблемної ситуації й пошуку нестандартних варіантів її вирішення.

На відміну від традиційної моделі «фахівець - клієнт», арттерапія передбачає наявність третього елемента - творчого продукту. Таким чином, комунікація розгортається у форматі «терапевт - творча робота - клієнт», що формує так званий терапевтичний трикутник.

Арт-терапевтичний процес ґрунтується на таких формах діяльності, які виходять за межі щоденного досвіду людини та спонукають її до активного дослідження власного внутрішнього світу. Завдяки цьому клієнт отримує нові способи взаємодії з емоціями, образами та поведінковими моделями, що розширює його можливості саморегуляції.

Варто підкреслити, що заняття творчістю саме по собі ще не є арттерапією. Малювання, ліплення чи створення колажів набувають терапевтичного змісту лише тоді, коли дитина працює над образом відповідно до цілеспрямованих інструкцій фахівця. Іншими словами, елементи гри або спонтанної творчості стають терапевтичним інструментом тоді, коли вони включені в структуру професійно організованого арт-терапевтичного процесу.

Арттерапія надає можливість ефективно вирішувати низку соціальних завдань. Завдяки її використанню можна:

стимулювати спонтанність, зосередженість, пам'ять і мислення (тобто розвивати когнітивні процеси);

осмислювати власний життєвий досвід з нової перспективи;

взаємодіяти з іншими за допомогою нетипових для повсякденного життя засобів - зображень, рухів, звуків;

самовиражатися та відчувати емоційне задоволення від творчого процесу;

формувати важливі соціальні навички, особливо у груповій взаємодії;

приміряти нові ролі, виявляти приховані риси особистості, а також спостерігати вплив власної поведінки на групу;

підвищувати рівень самооцінки та позитивної самоідентифікації;

удосконалювати навички прийняття рішень;

знижувати напруження, вивільняти негативні почуття й емоції;

отримувати досвід творчості, розвивати художні здібності та здатність до креативного мислення.

Провідними функціями арттерапії, на думку фахівців, є діагностика, корекція, лікування, психопрофілактика, реабілітація та цілісний розвиток особистості [2, 19].

З огляду на різноманітність мистецьких форм, що можуть бути використані у терапевтичній діяльності, арттерапію доцільно класифікувати за видами. Цей напрям охоплює використання візуальних мистецтв: малювання, живопису, монотипії, мозаїки, колажування, ліплення, виготовлення ляльок та маріонеток, інсталяцій, фотографії тощо. Це один із найбільш методично розроблених напрямів, адже історичний розвиток арттерапії починався саме з графічної діяльності. Перевагами є простота застосування, різноманітність матеріалів, відсутність протипоказань та можливість поєднання з іншими терапевтичними підходами. Найбільш поширеними сьогодні є такі напрями:

Музикотерапія. Більшість дослідників розглядають музикотерапію як складову арт-терапевтичного комплексу. Як один із найдавніших видів творчості, музика має потужний вплив на емоції та фізіологічні стани людини. Накопичений емпіричний досвід демонструє її здатність нормалізувати настрій, знижувати стрес і сприяти глибокому переживанню внутрішніх станів.

Танцювально-рухова терапія. Іноді цей напрям виділяють як самостійний або відносять до тілесно-орієнтованих практик. Танцювально-рухова терапія базується на виразному русі й спрямована на гармонізацію психічних і тілесних процесів. Основною її ідеєю є тісний взаємозв'язок між рухом і емоціями: активізація тіла сприяє вираженню й опрацюванню почуттів, забезпечує інтеграцію досвіду та особистісний розвиток.

Особливо значущою танцювально-рухова терапія є у контексті гармонізації внутрішніх станів особистості, зняття м'язової напруги та подолання психологічних блоків. Її ефективність зумовлена імпровізаційністю та природністю руху: кожен жест у танці набуває символічного змісту, дозволяючи не вербально виразити приховані емоції та почуття. Завдяки руху

зміцнюється емоційний стан, розвивається моторика, формуються основи фізичного і психічного здоров'я особистості.

Драматерапія посідає одне з провідних місць серед сучасних арт-терапевтичних напрямів, оскільки відповідає потребі дітей і дорослих у грі, імпровізації та переживанні різних ролей. З огляду на втрату традиційної ігрової культури, драматерапія стає способом відновлення цієї природної форми самовираження. Її методологічні витoki пов'язані з діяльністю Я. Морено, який у 1930–1940-х роках створив у Відні «Театр спонтанності», а згодом у Нью-Йорку - «Терапевтичний театр».

Методика драматерапії особливо ефективна в роботі з групами: вона стимулює розвиток творчої уяви, розширює поведінковий репертуар, сприяє формуванню нових стратегій взаємодії та покращує здатність до емоційної виразності.

Казкотерапія, яка в наш час поступово виокремлюється в самостійний напрям, ґрунтується на використанні казки як особливого художнього жанру, що найбільше резонує з дитячою свідомістю. Казка виступає формою символічного відображення реальності, через яку дитина може безпечно взаємодіяти з власними переживаннями [1].

Аналіз казок у терапевтичній практиці застосовується з кількома цілями:

- діагностика (казка як проєктивний матеріал, що відображає внутрішню картину світу, ресурси та складнощі);
- корекція (розвиток креативності, формування альтернативних рішень життєвих ситуацій);
- терапія і консультування (зцілення через метафору, переживання символічного досвіду, ідентифікація з героєм).

У межах казкотерапії виділяють кілька основних форм роботи: інтерпретація створеної або обраної казки; використання сюжетів та мотивів; створення власних історій (елемент бібліотерапії); медитативні казки; інсценізація казкових сюжетів; ілюстрування казок; участь у «казковій подорожі» (гра за мотивами казки).

Переваги казкотерапії визначаються її багаторівневою природою: доступністю сприйняття через метафори; відсутністю прямої дидактики, що зменшує опір; глибинністю змісту, оскільки казки містять досвід людства; безпечністю, адже в казковому світі добро завжди перемагає; значущістю (історія героя відображає шлях розвитку особистості); магічністю, яка дає змогу виходити за межі реальних обмежень і активізує креативні ресурси.

Казки класифікують за походженням (сакральні, міфологічні, народні, авторські), за сюжетними ознаками (побутові, чарівні, антропоморфні) та за терапевтичними завданнями (дидактичні, корекційні, лікувальні). Казкотерапія часто виступає інтегративним методом, який природно поєднує малювання, музику, драму, танець, лялькові технології та інші арт-терапевтичні практики.

Бібліотерапія - напрям, що спирається на літературну творчість. На початковому етапі розвитку термін «бібліотерапія» позначав лікувальний вплив читання. Проте сучасні підходи значно розширили зміст цього методу: тепер бібліотерапія охоплює не лише читання, а й створення власних текстів - оповідань, віршів, есе, листів, які дають змогу людині зробити висновки зі свого досвіду, усвідомити переживання та знайти нові смисли.

Кольоротерапія ґрунтується на впливі кольорів на діяльність нервової системи людини. У межах цього підходу розрізняють два основні вектори роботи:

Прямий вплив кольорових стимулів на мозок, створення оптимального кольорового середовища, яке сприяє емоційному та фізичному відновленню.

З давніх часів колір розглядали як чинник, тісно пов'язаний із фізіологічними процесами через емоції та відчуття. Ще мислителі античності вказували на сталі відповідності між спектром кольорів та емоційними станами людини.

Попри тривалу історію використання кольору з лікувальною метою, механізми його впливу остаточно не пояснені. Проте емпіричні спостереження свідчать: одноманітне, «бідне» на кольори середовище здатне викликати стан виснаження у дорослих, а в дітей - сповільнення інтелектуального та

емоційного розвитку. Саме тому інтерес до «магії кольору» не втрачає актуальності й нині.

Пісочна терапія базується на властивостях піску як природного й сенсорно насиченого матеріалу. Дотик до дрібних піщинок стимулює рецептори на долонях та пальцях, викликає приємні емоції, заспокоює й пробуджує спогади. Пісок, завдяки своїй пластичності та здатності легко змінювати форму, створює безпечний простір для творчого самовираження та зняття напруги.

Пісочна терапія належить до методів арт-терапевтичної роботи, оскільки передбачає творче вираження внутрішніх станів за допомогою символів, образів та сюжетів, створених у пісочниці. Зазвичай сеанс проводять із використанням спеціальної ємності з піском, води та набору дрібних іграшок, які допомагають особистості моделювати власний «внутрішній світ».

Вважається, що створена композиція відображає її емоційний стан, приховані переживання, потреби та конфлікти. Через роботу з піском дитина може безпечно «програти» травмувальну ситуацію, знизити рівень тривоги і відновити внутрішній баланс.

Пісочна терапія сприяє: розвитку дрібної моторики та сенсорних відчуттів; стимулюванню мислення й уяви; формуванню творчого підходу; покращенню уваги та здатності до концентрації; розвитку зосередженості та посидючості; зняттю стресу, релаксації; удосконаленню комунікативних навичок.

З часом цей метод отримав численні модифікації. Пісочні заняття однаково корисні дітям різного темпераменту: сором'язливим вони допомагають розкритися, надто активним - заспокоїтися. Створюючи власні піщані світи й опрацьовуючи сюжети з допомогою фігурок, дитина позбувається внутрішнього напруження та формує навички конструктивного переживання складних ситуацій. Пісок не лише позитивно впливає на емоційний стан, а й стимулює розвиток креативного та образного мислення.

Більшість описаних арт-терапевтичних методів можуть успішно застосовуватися у роботі з дітьми, які мають досвід внутрішнього переміщення.

Сучасна арттерапія давно вийшла за межі медичних закладів: її використовують в освітніх установах, реабілітаційних центрах, соціальних службах і як самостійний напрям у терапевтичній практиці, так і як компонент групових програм допомоги [20]. Дослідники підкреслюють, що арттерапія має низку безсумнівних переваг. Зокрема:

універсальність застосування - цей метод доступний для людей будь-якого віку, статі, стану здоров'я чи рівня культурного досвіду, тому фактично не має обмежень щодо кола учасників;

простота впровадження - для арт-терапевтичної діяльності не потрібні спеціальні художні навички або попередня підготовка, а спектр можливих матеріалів і технік є надзвичайно широким;

ефективність у невербальній комунікації - творчий процес відкриває можливість вираження емоцій тим, кому складно висловитися словами, зокрема дітям із тяжкими захворюваннями або з травмами;

здатність формувати емоційний контакт - творчість слугує своєрідним посередником між спеціалістом і клієнтом, допомагаючи налагодити довірливу взаємодію;

можливість глибинного дослідження внутрішнього світу, емоційних процесів та неусвідомлених переживань через художні образи;

орієнтованість на інсайт - арттерапія стимулює самопізнання, усвідомлення власних почуттів та внутрішніх процесів;

підвищення віри у власні сили - творчий успіх дає позитивні емоції, зміцнює самооцінку та сприяє відчуттю автономності;

наявність матеріальних результатів творчості дозволяє використовувати їх як джерело інформації для аналізу динаміки емоційного стану, дослідницьких цілей або спостереження за змінами у поведінці;

спирання на природний творчий потенціал людини, що активує внутрішні ресурси саморегуляції, задовольняючи базову потребу в самоактуалізації та особистісному зростанні.

А. Солнишкіна окреслює переваги арттерапії дещо інакше, наголошуючи на таких аспектах: розвиток креативності та здатності до творчого мислення; можливість безпечного вираження почуттів і репрезентації травматичного досвіду; полегшення емоційної експресії та створення простору, у якому особа може проговорювати свої труднощі та шукати варіанти їх вирішення; формування індивідуальних символів і метафор, через які особистість осмислює власний досвід; зростання рівня задоволеності, формування позитивного емоційного досвіду, що допомагає долати складні ситуації; підвищення емоційної стабільності та зменшення впливу стресу [36].

Узагальнюючи наведене, можна зазначити, що сила арттерапії полягає в її символічній природі та використанні мистецьких засобів для м'якого, але ефективного впливу на емоційний стан. Творчість стає інструментом корекції соматичних дисбалансів, подолання емоційних порушень, покращення міжособистісної взаємодії й осмислення внутрішніх переживань.

В українському контексті арттерапія є відносно новим, але перспективним напрямком, який активно розвивається й поступово посідає важливе місце у практиці соціальної роботи. Її цінність полягає у взаємодії спеціаліста й клієнта в особливому творчому просторі, де художній продукт стає засобом діалогу, самовираження та відновлення.

1.2. Арт-терапевтичні техніки для опрацювання емоційного стану та почуттів

Емоційна сфера є невід'ємною частиною психічного функціонування людини. Сам термін «емоції» походить від латинського *emovere* - «збуджувати», «хвилювати», що підкреслює їхню роль у регуляції психічної активності. Емоції виступають важливою складовою всіх пізнавальних процесів

- мислення, пам'яті, уваги, мовлення - і визначають характер взаємодії внутрішньо переміщених осіб з оточенням [26].

У педагогічній науці розвиток емоційної сфери розглядається як ключовий критерій її загального розвитку. Проте сучасні соціальні реалії, зокрема трансформації соціально-економічних умов, збільшують кількість дітей, які демонструють різні форми емоційних порушень. Такі зміни ускладнюють соціалізацію та створюють перешкоди у формуванні в них стійких умінь емоційної взаємодії з іншими внутрішньо переміщеними особами.

Емоційний досвід внутрішньо переміщених осіб, що формується під впливом сімейних, соціальних і культурних факторів, визначає не лише її актуальний емоційний фон, а й стає основою розвитку та становлення емоційної системи особистості. Водночас у сучасних умовах далеко не всі внутрішньо переміщені особи отримують можливість для повноцінного емоційного переживання, що негативно позначається на їхньому емоційному благополуччі.

Результати останніх досліджень свідчать про зростання кількості осіб із підвищеною тривожністю, агресивністю, зниженим рівнем емоційного інтелекту, а також ослабленням здатності до емпатії та емоційної чуйності. Багато людей відчувають труднощі в адекватному вираженні власних емоцій, у розумінні внутрішніх переживань інших людей, що нерідко призводить до конфліктів та непорозумінь.

До того ж значна кількість внутрішньо переміщених осіб не володіє достатніми навичками саморегуляції, не може впоратися з емоційними сплесками, імпульсивністю та внутрішньою напругою. У результаті страждає не лише сама особистість, але й члени сім'ї та найближче соціальне оточення.

Наукова література подає різні підходи до класифікації емоцій. Згідно з концепцією Н.М. Реброва, усі інші емоційні стани, що спостерігаються у людини, формуються як комбінації або похідні від базових емоцій. Зовнішні ознаки емоційного реагування, як підкреслює дослідник, проявляються

насамперед у міміці, жестах, пластиці тіла, а також у змінах інтонації та тембру голосу.

О. Олійник звертає увагу на те, що кожна людина від народження володіє певним емоційним потенціалом, який включає емоційну сенситивність, здатність до накопичення емоційної пам'яті, опрацювання емоційного досвіду та його засвоєння у процесі емоційного навчання. З віком особистість поступово набуває уміння розпізнавати, аналізувати й контролювати власні емоції, а також розуміти внутрішні стани інших людей. Це сприяє формуванню навичок емоційно забарвленої взаємодії з соціальним оточенням.

У цьому контексті особливої ваги набуває категорія емоційної культури. Узагальнюючи сучасні наукові підходи, О. Олійник розглядає емоційну культуру як [27]:

- гуманістично орієнтований стиль взаємодії дорослого з дитиною;
- активну роль самої людини у засвоєнні та відтворенні моральних норм;
- здатність до адекватної самооцінки та оцінки іншими, що ґрунтується на принципах поваги до себе та оточення;
- уміння співвідносити власний образ із позитивними моральними моделями та критично переосмислювати окремі вчинки, що суперечать цьому образу;
- організацію досвіду формування емоційної культури у спільних видах діяльності.

Таким чином, емоційна культура є інтегрованою характеристикою, що поєднує культурні цінності, емоційні прояви та соціальний інтелект. Вона забезпечує здатність особистості адекватно усвідомлювати та регулювати власні почуття, а також розуміти емоційні стани інших людей, встановлювати довірливі та емпатійні взаємини. Розвинена емоційна культура дає змогу внутрішньо переміщеним особам не пригнічувати переживання, а дозволяти емоціям, зокрема негативним, орієнтувати її поведінку розумним та конструктивним шляхом.

Високий рівень сформованості емоційної сфери є важливою умовою успішної соціалізації. Це пов'язано з тим, що емоційна культура сприяє розвитку емпатії, рефлексивності, здатності будувати емоційно комфортні стосунки з оточенням, а також формуванню моральних якостей та соціальної відповідальності.

Недостатній рівень сформованості емоційної культури, навпаки, проявляється у труднощах внутрішньо переміщених осіб співпереживати, схильності до підвищеної тривожності, низькій емоційній компетентності, нездатності ідентифікувати власні емоційні стани, керувати ними, а також у труднощах розпізнавання емоцій інших людей, що часто спричиняє конфліктність у взаєминах.

Для розвитку та корекції емоційної культури необхідно ретельно добирати відповідні методики та прийоми роботи, зорієнтовані на емоційну сприйнятливості внутрішньо переміщених осіб. При цьому важливо враховувати як природну емоційну чутливість (яка може бути надмірною, оптимальною або недостатньою), так і набутий емоційний досвід. Особливу увагу слід приділяти формуванню здатності: помічати виразні емоційні ситуації; фокусувати на них увагу; аналізувати й оцінювати їх; швидко та гнучко реагувати на емоційні прояви; вербалізувати власні почуття; переносити емоційні враження у різні види діяльності (малювання, мовлення, ігрові ситуації); виявляти гуманні переживання, зокрема співчуття та співпереживання.

З огляду на те, що емоційна сфера є одним із найважливіших регуляторів психічного життя внутрішньо переміщених осіб, питання захисту та підтримки її емоційного благополуччя набуває особливої актуальності. Одним із ефективних методів, що сприяє регуляції емоційних станів, є арттерапія.

Роль арттерапії у розвитку емоційної культури та емоційного інтелекту пояснюється її унікальним потенціалом, а саме:

- впливом художньо-символічних форм на свідоме й несвідоме;
- можливістю глибокого самопізнання через творчу діяльність;

– умовами для безпечного експериментування з почуттями та їхньою художньою експресією.

Значний внесок у розробку технік роботи з емоційними станами в межах арттерапії зробили Н. Калька та З. Ковальчук [18]. Дослідниці запропонували широке коло методів роботи з почуттями, які можуть бути адаптовані до роботи з внутрішньо переміщеними особами. Зокрема, цікавою та ефективною для практики є техніка «Знайомство зі страхом» (Додаток А), що спрямована на безпечне опрацювання травматичних чи тривожних переживань внутрішньо переміщених осіб.

Висновки до першого розділу

Мистецтво та терапія мають спільне історичне та культурне коріння. Це проявляється не лише в музиці, танці чи акторській майстерності, а й у образотворчих формах. Вони відображають початки критично-споглядального мислення людини та прагнення до самовираження.

Арттерапія є ефективним методом роботи з клієнтами будь-якого віку та з різними видами порушень. Вона одночасно виступає як спосіб саморозкриття, самовираження, розвитку і гармонізації особистості.

Творчість дає людині можливість висловлювати емоції та почуття, що позитивно впливає на емоційний стан, розкриває внутрішній потенціал та стимулює розвиток особистості.

Арттерапія як науково-практичний напрям формується на перетині медичних та педагогічних знань. Вона має значний потенціал не лише для індивідуальної та групової «зцілювальної» роботи, але й для формування здорового соціального середовища.

Основною перевагою арттерапії є використання різних видів мистецтв у символічній формі. Це дозволяє:

- коригувати соматичні та емоційні процеси;
- усувати відхилення в особистісному розвитку;
- вербалізувати внутрішні проблеми та переживання.

Емоційна сфера є потужним регулятором психіки людини, а розвиток емоційної культури - ключовим фактором ефективної соціалізації. Арттерапія сприяє розвитку емоційного інтелекту, навичок самопізнання та управління емоціями, забезпечує безпечний простір для експериментування зі своїми почуттями та художньою експресією.

В Україні арттерапія є новим, перспективним напрямом соціальної роботи. Вона активно розвивається, залучає все більше фахівців і клієнтів, розширюючи свої можливості та форми застосування у різних сферах.

РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ ДОПОМОГИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ

2.1. Внутрішньо переміщені особи: правовий статус та особливості соціального забезпечення

Внутрішня міграція (переміщення в межах однієї держави) є важливим соціальним і економічним явищем. Вона не змінює загальної чисельності населення країни, але впливає на його територіальне розміщення, вікову та статеву структуру регіонів, а також на соціальну динаміку населення. Міграція населення є комплексним явищем, яке досліджується різними науками - географією, соціологією, економікою, правознавством, демографією та історією.

XX і XXI століття характеризуються значним збільшенням міграційних процесів. Основними причинами внутрішнього переселення є: економічні труднощі; соціальні проблеми; культурні та політичні чинники; збройні конфлікти та насильство.

За даними Центру моніторингу внутрішнього переміщення в Україні щоденно близько 30 тис. осіб залишали свої домівки у 2014 році; за 2014 рік 646 500 українців стали внутрішньо переміщеними особами; у 2015 році цифра зросла до 1,4 млн, у 2016 - 1,8 млн; на початок 2017 року на обліку було близько 1,65 млн ВПО і кожного року ці цифри зростають.

Ці дані свідчать про значний соціальний тиск, що виникає на регіональному рівні, а також про необхідність ефективної системи підтримки та захисту внутрішньо переміщених осіб [24].

У науковій літературі існує декілька синонімічних понять:

міграція - територіальне переміщення людей або груп населення для тимчасового перебування або зміни постійного місця проживання;

переселення, переміщення, перетинання - терміни, що описують схожі явища.

Таким чином, термін «внутрішньо переміщена особа» (ВПО) поєднує в собі ознаки мігранта та особи, змушеної залишити своє місце проживання через зовнішні чинники.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [21], внутрішньо переміщена особа (ВПО) - це:

громадянин України, іноземець або особа без громадянства;
що легально перебуває на території України;
яка була змушена залишити місце проживання через: збройний конфлікт;
тимчасову окупацію; насильство чи порушення прав людини; надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру.

Це визначення відображає не лише юридичний статус, а й соціальні потреби таких осіб.

ВПО стикаються з низкою соціальних проблем: втрата житла та стабільного доходу; обмежений доступ до освіти та медичних послуг; труднощі інтеграції у нове соціальне середовище; соціальна ізоляція та стрес. Особливо вразливими є особи, які часто переживають емоційний та травматичний стрес, втрачають почуття безпеки, стабільності та соціальної підтримки.

З огляду на масштаб проблеми, Україні важливо забезпечити комплексний соціальний захист ВПО, що включає: правове врегулювання статусу та гарантій; доступ до житла та соціальних виплат; медичну підтримку; адаптаційні програми для інтеграції у громаду.

Особлива увага приділяється дітям та молоді, оскільки відсутність адекватної підтримки може призвести до довгострокових емоційних та соціальних наслідків.

Внутрішньо переміщені особи - це люди, які через обставини, що загрожують їхньому життю, безпеці або стабільності, змушені залишати свої домівки та переїжджати в інші регіони своєї країни. Такі переміщення можуть бути зумовлені збройними конфліктами, насильством, порушенням прав людини, а також природними або техногенними катастрофами.

ВПО розглядаються як особлива група населення, яка потребує особливої уваги та підтримки, адже їхній досвід характеризується не лише фізичною мобільністю, але й емоційними та соціальними викликами. Вимушене переміщення впливає на стабільність життя, доступ до ресурсів, можливість освіти, соціальної інтеграції та побудови довірливих стосунків із оточенням [38].

Історично питання переміщених осіб пов'язане з феноменом біженства. Раніше такі люди сприймалися як об'єкт морального співчуття, а держави не мали юридичних обов'язків щодо їхнього захисту. З розвитком міжнародного права виникли стандарти, що забезпечують захист людей у кризових ситуаціях, визначають їхні права та встановлюють принципи підтримки, недопущення насильницького повернення до небезпечних регіонів і забезпечення доступу до допомоги.

Важливо зазначити, що внутрішньо переміщені особи відрізняються від міжнародних біженців тим, що вони залишаються в межах власної держави і, за юридичними нормами, перебувають під захистом національного законодавства. Це накладає на державу та соціальні інституції відповідальність щодо створення умов для їхнього захисту, адаптації та соціальної інтеграції.

Соціальна підтримка ВПО включає організацію житлових та освітніх програм, розвиток соціальних та культурних ініціатив, що дозволяють адаптуватися до нового середовища та відновити відчуття безпеки й стабільності. Забезпечення цих умов є важливим кроком для відновлення гармонії в житті переміщених осіб та сприяє їхньому повноцінному включенню у суспільство.

Таким чином, внутрішньо переміщені особи - це особлива група, яка потребує комплексного підходу у соціальній та правовій сферах, що дозволяє захистити їхні права, підтримати здоров'я та забезпечити соціальну адаптацію.

Основною характеристикою внутрішньої міграції є те, що більшість осіб, які змушені переміщатися всередині країни, є громадянами цієї держави. Це визначає специфіку ставлення держави до таких людей, адже уряди,

спираючись на принципи суверенітету, залишають за собою пріоритетне право вирішувати питання, пов'язані зі становищем своїх громадян. Сьогодні внутрішні конфлікти та кризи трапляються значно частіше, ніж міждержавні, що призводить до зменшення випадків міжнародного біженства та одночасного збільшення кількості осіб, які змушені шукати безпечне місце у межах своєї країни [3].

Хоча внутрішньо переміщені особи опиняються у складних обставинах, їхній статус довгий час залишався поза увагою міжнародного співтовариства. Термін «внутрішньо переміщені особи» став широко застосовуватися лише наприкінці ХХ ст, коли міжнародні організації почали системно вивчати цей феномен. Раніше механізми, створені для захисту біженців, не враховували специфіку людей, які переміщуються всередині власної держави, адже вони не перетинали міжнародних кордонів і юридично перебували під юрисдикцією своєї держави.

З огляду на зростання кризових ситуацій у світі та потребу захисту внутрішньо переміщених осіб, міжнародні організації розробили спеціальні документи, що визначають принципи їхнього захисту та права. У таких керівних документах внутрішньо переміщеними визнаються особи або групи осіб, які змушені покинути свої домівки чи постійне місце проживання через збройні конфлікти, насильство, порушення прав людини, стихійні лиха або техногенні катастрофи, але при цьому не перетинали державний кордон. Важливо, що перелік причин, через які відбувається переміщення, не є вичерпним - він дає лише орієнтир, підкреслюючи, що обставини можуть бути різноманітними.

Оскільки внутрішньо переміщені особи залишаються громадянами своєї держави, вони зберігають право на повний спектр політичних, громадянських, економічних, культурних та соціальних прав. Керівні принципи визначають ці права і встановлюють обов'язки державних органів щодо забезпечення захисту та підтримки ВПО. Хоч ці принципи не мають формальної обов'язкової сили,

вони відображають міжнародні стандарти прав людини та гуманітарного права, що робить їх важливим орієнтиром для дій держав і громадських організацій.

Порівняння статусу біженця та внутрішньо переміщеної особи демонструє очевидні відмінності [17]. Біженці перебувають за межами країни свого громадянства і часто не можуть покладатися на захист держави походження. Внутрішньо переміщені особи залишаються на території своєї країни та, відповідно, мають право на захист своїх прав і свобод від держави. Підставами для переміщення біженців є загроза переслідувань за расовими, національними, релігійними чи політичними ознаками, тоді як внутрішньо переміщені особи покидають домівки через фактично підтвержені насильницькі чи кризові обставини, такі як збройні конфлікти, систематичне насильство, порушення прав людини чи природні та техногенні катастрофи.

Таким чином, внутрішньо переміщені особи - це особлива група населення, яка потребує комплексного підходу в правовій, соціальній та гуманітарній площині, щоб забезпечити їм належний захист, підтримку та можливість інтегруватися в нове середовище без втрати соціальної стабільності та прав.

Як уже зазначалося, поняття «внутрішньо переміщена особа» визначене у статті Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [21]. Проте, при порівнянні національного законодавства з міжнародними нормами, стає очевидним, що визначення в Україні має свої особливості. Основна відмінність полягає у тому, що у вітчизняному законі прямо не зазначено ознаку не перетинання державного кордону. Водночас ця особливість опосередковано закладена у формулюванні про постійне проживання на території України. Крім того, у національному законодавстві ширше трактуються підстави для переміщення, а прояви насильства або порушення прав людини оцінюються не за критеріями постійності чи системності, як у міжнародному праві, а за ознакою масштабності та розповсюдженості.

Дискусії щодо проблем внутрішньо переміщених осіб в Україні почали активно розгортатися після початку конфлікту, здебільшого під впливом громадськості, яка раніше помітила ці проблеми, ніж державні структури. Якщо на початку кризової ситуації йшлося здебільшого про людей, що залишали Крим через політичні переслідування і лояльність до України, то переміщення осіб зі східних регіонів мало більш масовий і комплексний характер. У цьому випадку основними причинами були наслідки військового конфлікту, гуманітарна криза, а вже потім - політичні переслідування.

Разом із прийняттям закону виникли певні проблеми, пов'язані з термінологічними розбіжностями між законами та постановами уряду, а також з практичними механізмами реалізації нормативних актів для захисту прав і свобод громадян, які змушені були стати переселенцями. За законом держава та органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за забезпечення переселенців базовими потребами: проїздом, прийомом, облаштуванням і соціальною підтримкою. Ці заходи реалізуються з урахуванням компетенції державних органів та з дотриманням прав громадян.

Узагальнюючи національні й міжнародні підходи, можна сформулювати власне визначення внутрішньо переміщеної особи. Під цим поняттям слід розуміти окрему особу або групу осіб, які змушені покинути своє постійне місце проживання через погіршення соціальної, політичної, економічної, екологічної чи іншої ситуації у певному регіоні. Мета такого переміщення - уникнення порушення прав людини, військового конфлікту або жорстокого поводження, що може призвести до фізичного чи психологічного насильства. Такі особи потребують належного соціального захисту та правової безпеки.

Однією з ключових ознак, що відрізняє внутрішньо переміщену особу від біженця, є те, що вона не залишає межі держави свого громадянства. Переселенці залишаються всередині країни, рухаючись у межах її території, але при цьому зберігають усі права та гарантії, передбачені законодавством. Ця відмінність є визначальною для розуміння соціальної та правової позиції внутрішньо переміщених осіб у порівнянні з міжнародним поняттям біженця.

Щоб краще зрозуміти сутність поняття «внутрішньо переміщена особа», необхідно зосередитися на основних причинах його виникнення та функціонування в сучасному суспільстві. Однією з ключових причин є зростання кількості конфліктів на міжнародному та національному рівнях. При цьому більшість конфліктів набуває насильницького або економічного характеру і безпосередньо впливає на життя громадян. Додатково актуальною є проблема частих воєн, міграційних потоків населення, стихійних лих і техногенних катастроф, що змушують людей залишати свої домівки.

Відповідно до Керівних принципів ООН щодо внутрішньо переміщених осіб, до цієї категорії належать люди або групи осіб, яких змусили залишити місце постійного проживання через збройні конфлікти, насильство, порушення прав людини або природні та техногенні катастрофи, при цьому вони не перетинали міжнародні державні кордони. Важливо підкреслити, що перелік причин переміщення не є вичерпним і може змінюватися залежно від конкретних обставин [15].

Важливим елементом міжнародних стандартів є гарантії захисту осіб від необґрунтованого переміщення. Керівні принципи містять низку заборон: переміщення за етнічною чи релігійною ознакою, заради зміни демографічного складу регіону, а також переміщення, що суперечить інтересам людей і порушує їх права, гідність, життя або свободу, є недопустимим. Також наголошується, що фізичне насильство чи примусове повернення людей у небезпечні для них місця є категорично забороненим.

Сім'ї, розділені під час переміщення, повинні бути негайно об'єднані, а особам повинні надаватися всі необхідні документи для реалізації своїх прав. Органи влади зобов'язані сприяти заміні втрачених документів та забезпечувати доступ до правових і соціальних гарантій. Хоча керівні принципи не мають юридичної сили закону чи міжнародного договору, вони виконують важливу рекомендаційну функцію та широко використовуються у практиці захисту прав переселенців. Вони враховують норми міжнародного

права та стандарти захисту прав людини, що дозволяє їм ефективно поширюватися і застосовуватися на практиці.

Цікавим прикладом розвитку законодавства у сфері внутрішньо переміщених осіб є досвід Грузії. Ця країна тривалий час стикалася з проблемами внутрішньої міграції і першою почала закріплювати правові механізми захисту переселенців. Однак реальна увага до внутрішньо переміщених осіб почала проявлятися лише після політичних змін у країні на початку XXI століття. Було створено спеціальні органи, які відповідали за координацію та розробку стратегії політики щодо внутрішньо переміщених осіб.

Сучасне законодавство Грузії визначає внутрішньо переміщеними особами громадян країни або осіб без громадянства, які змушені залишити своє місце проживання через окупацію, збройний конфлікт, агресію або масове порушення прав людини. Важливою умовою є неможливість повернення на постійне місце проживання. Закон також передбачає, що статус внутрішньо переміщеної особи надається лише громадянам або особам без громадянства, тоді як іноземці або особи з подвійним громадянством не можуть розраховувати на державний захист у випадках внутрішньої міграції.

Таким чином, аналіз причин, механізмів та міжнародного досвіду дозволяє комплексно зрозуміти, що внутрішньо переміщена особа - це людина або група людей, вимушені залишити своє місце проживання в межах держави, яка зобов'язана гарантувати їм соціальний захист і дотримання прав, навіть за умов складної суспільно-політичної ситуації.

Багато вчених і фахівців у галузі права вважають, що порушення прав внутрішньо переміщених осіб є серйозним порушенням основоположних прав і свобод людини, що потребує невідкладного вирішення з урахуванням міжнародних норм. Водночас законодавство Грузії не поширюється на осіб, переміщених через стихійні лиха чи техногенні катастрофи. Це означає, що у разі таких ситуацій люди не отримують офіційного статусу внутрішньо переміщеної особи і, відповідно, не можуть розраховувати на правовий захист.

Російська агресія проти України значно збільшила кількість громадян, які змушені були покинути свої домівки та переселитися до безпечніших регіонів. Більшість таких осіб прибули з територій, де тривають активні бойові дії. Для захисту їхніх прав в Україні були прийняті численні нормативні акти, спрямовані на створення умов для реалізації конституційних прав та свобод переселенців [40].

Конституція України закріплює основні принципи, що забезпечують права внутрішньо переміщених осіб. Серед них: гарантія суверенітету країни на всій території, що включає обов'язок держави захищати права громадян; положення щодо непорушності та гарантованості конституційних прав і свобод, які не можуть бути обмежені чи звужені без законних підстав.

Ключовим законом у цій сфері є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Він визначає легальний статус ВПО, регламентує облік і реєстрацію місця проживання переселенців, порядок відновлення втрачених документів та встановлює права і обов'язки цих осіб.

Однією з головних гарантій є право на оскарження рішень державних органів або посадових осіб, включаючи, наприклад, відмову у видачі довідки внутрішньо переміщеної особи. Закон також забороняє дискримінацію за ознакою належності до внутрішньо переміщених осіб і встановлює механізми сприяння у реалізації соціальних, економічних та юридичних прав переселенців.

Водночас, у сфері соціально-економічних прав, багато питань регулюються підзаконними актами, що іноді обмежує загальний статус внутрішньо переміщених осіб і може створювати дискримінаційні ситуації. Причинами масового внутрішнього переміщення сімей із дітьми дослідники називають бажання жити у безпеці, уникати обстрілів, відсутність умов для догляду за дітьми, неможливість забезпечити базові потреби через руйнування житлових і соціальних об'єктів.

Життя більшості внутрішньо переміщених осіб є складним, оскільки вони змушені залишити роботу, домівку та звичне середовище. Вони потребують

комплексної підтримки, яка включає як матеріальну допомогу, так і психосоціальну підтримку. Сім'ї з дітьми можуть проживати самостійно в орендованому житлі, у родичів або у спеціально організованих місцях компактного поселення, проте їхні проблеми залишаються спільними і потребують чіткої та своєчасної реакції з боку соціальних служб.

2.2. Актуальні проблеми та соціальні труднощі дітей із числа внутрішньо переміщених осіб

Фахівці Державної служби надзвичайних ситуацій, що працюють з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), виділяють низку ключових проблем, з якими стикаються ці громадяни. Серед них:

Постійний стрес, який виникає через отримання інформації про близьких та рідних, що залишилися в зонах бойових дій або небезпечних територіях;

Підвищена тривожність та страх, що проявляються у невпевненості в майбутньому через суперечливу інформацію з різних джерел - ЗМІ, рідних та знайомих;

Почуття несправедливості, коли затримка соціальних виплат сприймається як особиста образа;

Конфронтація з місцевими жителями, спричинена відчуттям чужорідності та потенційної ворожості;

Фокусування на втратах і обмежених комунікаціях, що проявляється у постійних скаргах та негативній оцінці свого життя.

Відсутність чіткої перспективи та невизначеність щодо майбутнього визначають емоційний стан ВПО, що описується у дослідженні «Оцінка потреб та очікувань від майбутнього внутрішньо переміщених осіб та біженців». Деякі дослідники зазначають, що деструктивний вихід із кризи проявляється у формі пасивності та залежності, коли переселенці припиняють активно забезпечувати себе та очікують допомоги від державних чи благодійних організацій [23].

Соціальна допомога ВПО має враховувати, що багато людей перебувають у тривалому стресовому стані через травматичні події війни, а процес

переміщення і пристосування до нового середовища може спричиняти додаткові навантаження.

Загальні проблеми, спільні для ВПО незалежно від віку, дослідники виділяють наступні:

невизначеність теперішнього та майбутнього;

травми, отримані внаслідок війни, спостереження за насильством та руйнуванням;

почуття провини через необхідність залишити домівку та просити допомоги у інших;

страх втрати особистої ідентичності;

відчуття безпорадності, низької самооцінки та віктимності;

тривога за майбутнє.

Особливу увагу приділяють дітям ВПО, які найгостріше переживають стресову ситуацію. За даними відкритих джерел, серед переселенців близько третини - це діти віком від 5 до 17 років, ще частина - від 1 до 5 років, а приблизно 4 % становлять немовлята. Дослідники Я. Юрків та Д. Луканов [41] відзначають, що найбільш уразливими є діти віком від 3 до 15 років. Діти до трьох років зазвичай легше адаптуються до зміни місця проживання, а підлітки старше 15 років здатні сприймати переїзд більш раціонально.

Різка зміна звичного середовища для дітей від 3 до 15 років може призвести до травми, що проявляється у розладах емоційно-вольової сфери та суттєвих змінах поведінки. Ці фактори визначають нагальну потребу у комплексній соціальній підтримці дітей та сімей, що опинилися у складних життєвих умовах.

Розподіл внутрішньо переміщених осіб за віком



Соціальні проблеми дітей внутрішньо переміщених осіб

Переміщення є значущою подією, що змінює життя людини. Воно часто супроводжується травматичним досвідом, який не завжди вдається усунути повністю. Особливо вразливими є діти ВПО, яким необхідно створити умови для повернення до нормального життя на основі довгострокових рішень.

Фахівці виділяють такі соціальні проблеми дітей ВПО [8]:

Відсутність відчуття самореалізації та самоствердження у соціумі, зокрема в колективі однолітків;

Негативні емоції щодо навколишнього середовища, включно з бажанням змінити ситуацію в країні та ненавистю до представників влади;

Страхи та нав'язливі спогади про війну;

Постійне перебування у стані втечі та «вимушена беспорядність», коли дорослі виконують більшість дій за дитину, розглядаючи її як головну жертву конфлікту;

Самозаборона на емоції, невдоволення стосунками з батьками;

Втрата інтересу та мотивації до шкільного навчання та пристосування до нових умов життя.

I. Трубавіна також відзначає такі проблеми дітей ВПО [37]:

- порушення емоційного розвитку;

- підвищений рівень стресу;
- відчуття незахищеності та безпорадності;
- страх змін та очікування «поганого»;
- низька самооцінка;
- почуття провини.

Важливо підкреслити, що реакція людини на кризові ситуації значною мірою залежить від її віку та рівня розвитку, а також від характеру взаємодії з батьками та між батьками. Зазвичай діти краще справляються зі стресом, якщо поряд перебувають спокійні та сильні дорослі.

Діти ВПО потребують підтримки та перебування поряд з дорослими, допомоги у адаптації до нових життєвих умов. У стабільному та безпечному середовищі дитина може розвиватися відповідно до свого віку, тоді як війна та вимушене переміщення порушують цей процес. Якщо дитина не отримує належної підтримки та не відчувається в безпеці, у її поведінці та емоційному стані можуть виникати різноманітні порушення.

Дослідники відзначають, що реакції дітей на травматичні події залежать від їх віку, що узагальнено у Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Реакція дитина на травматичну подію

Вікова група	Реакція
Дошкільнята (1-5 років)	Діти внутрішньо переміщених осіб можуть демонструвати страхи, нічні кошмари, залежність від батьків, втрату контролю над сечовипусканням або апетитом, а також проблеми з мовленням та поведінкою, що свідчить про високий рівень стресу і потребу у підтримці дорослих
Молодший шкільний вік (5-11 років)	Дитина може бути дратівливою, плаксивою, проявляти агресію вдома або в школі, конкурувати з молодшими за увагу батьків, страждати від нічних страхів і кошмарів, уникати школи та спілкування з однолітками, втрачати

	інтерес і здатність концентруватися на навчанні.
Середній шкільний вік (11-14)	Порушення сну та апетиту, конфлікти вдома, небажання виконувати обов'язки, проблеми в школі (бійки, замкнутість, втрата інтересу до навчання, потреба у додатковій увазі), скарги на здоров'я та втрата інтересу до спілкування з однолітками.
Підлітки (14-18)	Соматичні прояви (висип, розлади травлення, головні болі, астма), порушення сну та апетиту, надмірна заклопотаність здоров'ям, порушення менструального циклу, коливання енергії, апатія, втрата інтересу до протилежної статі, делінквентна поведінка та зниження протестних реакцій.

Дітям важко виражати емоції, через що виникають травматичні ігри, повторювані дії, проблеми з пам'яттю, увагою та розвитком страхів.

Соціальна допомога ВПО має включати:

Створення умов для розвитку: міжсекторальна взаємодія та залучення фахівців (соціальних педагогів) для надання допомоги.

Підтримка та стимулювання розвитку: індивідуальний супровід, участь у позашкільних заходах для самореалізації, корекційно-відновлювальна робота.

Усунення перешкод: соціально-педагогічна допомога сім'ям, забезпечення навчальними матеріалами, налагодження контактів із закладами освіти, охорони здоров'я та соціальними службами.

Арттерапія є ефективним методом для роботи з дітьми ВПО:

1. допомагає відволіктися від травм, виразити переживання, зменшити тривогу;
2. активує внутрішні ресурси та шлях самоцілення, дозволяє обійти «цензуру свідомості»;

3. є засобом невербального спілкування для тих, хто важко висловлює емоції словами;
4. малюнок, танець, мелодія створюють метафоричне поле для аналізу та вирішення проблем.

Особлива увага приділяється:

- ✓ дітям із прифронтових територій або зон бойових дій;
- ✓ дітям, що повернулися на звільнені території і «не впізнають» місця;
- ✓ дітям, які тривалий час перебували у небезпечних умовах, були свідками насильства чи загибелі людей [5].

Арттерапія проходить у вільній, творчій формі: дитина займається малюванням, ліпленням, іграми, одночасно виражає емоції, отримує задоволення та долає труднощі.

Для дитини важливий не стільки результат, скільки сам процес творчості - взаємодія з фарбами, водою чи матеріалами приносить задоволення, знімає емоційне та м'язове напруження, а різноманітність творчих засобів сприяє свободі вибору та розвитку співтворчості.

Структура арт-терапевтичного заняття з дітьми ВПО:

Контакт: встановлюється позитивний зв'язок із дитиною, заохочується участь у творчості, обговорюються її інтереси, пропонуються ігрові елементи, наприклад, створення казки, де дитина є головним автором.

Корекційно-діагностична стадія: через декілька днів після першої зустрічі терапевт спрямовує діяльність дитини (малювання, ліплення, колажі) відповідно до обраної арт-терапевтичної техніки. Наприклад, у казкотерапії дитина створює персонажів, сюжет та способи подолання страхів. Важливо безумовно приймати всі творчі продукти дитини, підтримувати контакт і втручатися лише за потреби. Мета арттерапії - не створення мистецтва, а розвиток внутрішніх ресурсів і подолання кризи.

Стадія завершення: заняття закінчується, коли досягається позитивний емоційний ефект (герой казки переміг страх чи конфлікт). Обов'язковою є

рефлексія: дитина висловлює враження від заняття, що їй сподобалося, чого не вистачало та які висновки вона зробила.

Етичні принципи арттерапії для дітей ВПО:

- ✓ створення безпечного середовища для вираження емоцій;
- ✓ зміцнення соціальних зв'язків;
- ✓ обговорення почуттів і переживань під час роботи із фахівцем. Під час занять слід створювати атмосферу прийняття дітей, проявляти емоційне співпереживання, допомагати їм висловлювати почуття зрозумілою для них мовою та забезпечувати взаєморозуміння й повагу.

Висновки до другого розділу

Збройна агресія російської федерації проти України призвела до значного збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб, зокрема сімей з дітьми, які були змушені покинути свої домівки та переїхати в безпечніші регіони. Основними причинами внутрішнього переміщення є прагнення жити в безпеці, уникнути обстрілів, а також відсутність умов для нормального життя та роботи на окупованих або небезпечних територіях. Багато домівок були зруйновані або непридатні для проживання, що ускладнює життєву ситуацію переселенців і потребує надання матеріальної та соціальної підтримки.

Особливо вразливою групою є діти, які гостро переживають стресові ситуації. До основних соціальних проблем дітей ВПО належать: відсутність відчуття самореалізації та самоствердження, страхи та нав'язливі спогади про війну, постійне перебування у «стані втечі», відчуття безпорадності, конфлікти у стосунках з батьками, а також зниження мотивації до навчання та адаптації до нових умов життя.

Арттерапія показує високу ефективність у роботі з ВПО. Вона сприяє психічній гармонізації, вирішенню внутрішніх конфліктів, активізації ресурсів та розвитку саморегуляції. Під час занять дитина отримує задоволення, розвиває творчі здібності, відчуває підтримку дорослого та долає труднощі.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

3.1. Аналіз досвіду арт-терапевтичної роботи з дітьми ВПО

Для практичного дослідження арт-терапевтичної роботи з внутрішньо переміщеними особами було розроблено та проведено заняття з 18-ма дітьми віком 5–10 років, які разом із батьками були змушені покинути свої домівки через воєнні дії та зараз проживають у гуртожитку м. Дрогобич, Львівської області. Обраним видом арттерапії стала ізотерапія (малювання), що спрямована на допомогу в прояві почуттів, емоцій, переживань, страхів і мрій.

Заняття: методика "Моя тварина-захисник" (Н. Цумарева)

Мета заняття: корекція страхів, розвиток навичок соціальної взаємодії, релаксація.

Обладнання: папір А4, олівці, фарби, пензлики, кольорова крейда.

Тривалість: 20 хвилин.

Форма роботи: групова.

Інструкція для дітей:

1. Намалювати свого їжачка-захисника.
2. Кількість голочок на спинці відповідає рівню захисту, який потребує дитина.
3. Після малювання познайомити групу зі своїм їжачком.
4. Запитання для рефлексії:
5. Як звучить твого їжачка?
6. Якого він кольору?
7. Де живе?
8. Чи багато у нього голочок і наскільки вони гострі?
9. Від кого він тебе захищає?

Інтерпретація:

Більша кількість і розмір голочок може свідчити про високий рівень тривожності дитини; запитання допомагають визначити джерела тривожності.

Структура заняття:

Контакт: налагодження позитивного емоційного зв'язку з дітьми, ознайомлення з метою заняття, демонстрація прикладу їжачка.

Творча діяльність: безумовне прийняття всіх робіт, підтримка контакту з дитиною, надання підказок лише за потреби. Діти активно долучилися до малювання та деталізували образи своїх їжачків за допомогою запитань.

Завершення і рефлексія: діти знайомили групу зі своїми їжачками, ділилися враженнями та висловлювали бажання взяти участь у наступних заняттях.

Примітка: техніку можна варіювати, використовуючи ліплення їжачка з пластиліну чи виготовлення його з підручних матеріалів для творчості.

Цей досвід демонструє ефективність арттерапії у підтримці ВПО, допомагає виявляти і коригувати страхи, розвивати соціальні навички та забезпечує емоційну підтримку у безпечній та творчій формі. За результатами заняття було проаналізовано малюнки дітей. Лише двоє наймолодших учасників намалювали їжачків із невеликою кількістю голок (3 та 6), використавши переважно світлі кольори, а також додали траву та квіти.

Батьки пояснили, що їхні діти переїхали на початку війни, не чули вибухів і не стали свідками руйнувань, а інформація про хід бойових дій у сім'ях була обмежена. Ці діти під час обговорення давали загальні відповіді щодо захисту («від злих людей»), без конкретизації.

Більшість дітей, віком 7–8 років, намалювали їжачків із середньою кількістю голок (10–20) та використали темні кольори (коричневий, темно-сірий, фіолетовий). Ці діти певний час залишалися на територіях, близьких до активних бойових дій, чули вибухи і були змушені ховатися у бомбосховищах разом із батьками, перебуваючи там тривалий час.

Батьки пояснили дітям, що переїзд стався через повномасштабну збройну агресію, чітко вказавши агресора. У процесі обговорення діти прямо зазначили, що їхній їжачок має захистити їх від російських агресорів.

Двоє найстарших дітей (9 та 10 років) намалювали їжачків чорного кольору з великою кількістю голок (понад 30), без додаткових елементів на малюнках. Під час обговорення вони пояснили, що їжачки слугуватимуть захистом від росіян. Таким чином, 8 із 18 дітей виявили ознаки тривожності через зміни у житті.

Наступне заняття було спрямоване на формування позитивного емоційного настрою та віри в перемогу над агресором і також проходило у три етапи.

На першому етапі відбулося привітання та налаштування групи. Дітям нагадали, що минулого разу вони малювали своїх їжачків-захисників, і пояснили, що зараз нашу країну захищають сміливі воїни, добровольці та волонтери. Їм поставили питання, чи знають вони когось, хто зараз боронить Україну.

На другому етапі дітям запропонували створити та підписати листівки для воїнів. Було заздалегідь підготовлено 10 листівок у формі серця, розмальованих жовтим і блакитним кольорами, на яких діти написали побажання захисникам.

На третьому етапі заняття дітям подякували за участь і слова підтримки для захисників, запропонували поділитися враженнями від роботи. Відзначено, що старші діти активно залучалися до заняття, із задоволенням допомагали найменшим писати побажання.

Техніка "З Україною в серці"

- Мета: формування позитивного емоційного настрою, розвиток навичок соціальної взаємодії, релаксаційний ефект.
- Вікові обмеження: 6+
- Обладнання: листівки у формі серця, олівці, фарби, пензлики, кольорова крейда
- Тривалість: 20 хв.
- Форма роботи: групова
- Вид арттерапії: ізотерапія

Інструкція: дітям пропонують розфарбувати листівку у кольори національного прапора та написати побажання воїнам, які захищають Україну. Після виготовлення листівки діти озвучують свої побажання групі та передають їх воїнам.

Приклади запитань для рефлексії:

- Чи знаєш ти когось, хто зараз боронить Україну?
- Що б ти хотів побажати цій людині?
- Що символізують кольори прапора України?

Інтерпретація: важливо звернути увагу на побажання дітей, щоб вони не містили проявів агресії чи лайливих слів.

3.2. Рекомендації щодо організації та проведення арт-терапевтичної роботи з внутрішньо переміщеними особами

Діти із задоволенням залучаються до творчої діяльності – малювання, ліплення, конструювання, фантазування. Арттерапія є безпечним методом, який дозволяє працювати з глибокими проблемами. Під час занять дитина отримує задоволення від творчого процесу, розвиває свої здібності, перебуває у центрі уваги дорослого і одночасно долає труднощі.

Переваги арттерапії:

- Може застосовуватися без обмежень – незалежно від віку, статі, стану здоров'я чи культурного досвіду учасника;
- Простота у використанні та можливість залучення різноманітних матеріалів, без потреби спеціальних навичок;
- Ефективна як засіб невербального спілкування, особливо для дітей, яким складно вербалізувати свої переживання;
- Сприяє встановленню довірчих відносин між фахівцем і дитиною, виступаючи своєрідним «мостом» комунікації;
- Дає можливість досліджувати особистість та несвідомі процеси;
- Спрямована на самовираження, самопізнання та отримання інсайтів;

- Позитивно впливає на емоційний стан, підвищує впевненість у власних силах, підтримує автономність;
- Продукти творчості є об'єктивними відображеннями настрою та думок дитини, що дозволяє проводити динамічний аналіз її емоційного стану;
- Стимулює внутрішні ресурси саморегуляції та зцілення, сприяє реалізації потреби у самоактуалізації та розвитку унікальних здібностей.

Очікуваний результат арттерапії:

Заняття спрямовані на зниження тривожності у дітей внутрішньо переміщених осіб.

Основні завдання:

1. Корекція рівня тривожності;
2. Підтримка емоційного комфорту;
3. Розвиток навичок соціальної взаємодії та самовираження.
4. Принципи залучення дітей до арттерапії:

Вільна участь: дитина може брати участь у процесі або відмовитися від нього в будь-який момент та повернутися до занять за бажанням;

Взаємоповага: звертання по імені, можливість висловити власну думку, уважне ставлення до кожного учасника, без перебивань;

Усвідомленість: перед початком заняття пояснюється його мета та структура;

Рефлексія: після заняття учасникам пропонується поділитися враженнями, розповісти, що сподобалося, що викликало складнощі та які висновки вони зробили для себе.

Структура заняття:

Початок заняття включає привітання кожного учасника та побажання на день, що створює позитивний емоційний контакт;

Основна частина містить сплановану арт-діяльність, спрямовану на вирішення конкретних соціальних проблем дітей; під час заняття можливе внесення коректив залежно від реакції учасників, збереження кінцевої мети діяльності;

Завершення заняття передбачає рефлексію – обговорення вражень та власного досвіду від творчого процесу.

Атмосфера під час занять:

Створення умов прийняття та підтримки;

Вербалізація почуттів і емоцій у доступній для дитини формі;

Забезпечення взаєморозуміння та взаємоповаги.

Компоненти арт-терапевтичного середовища:

- «Художнє поле» для вираження власних «Я-образів» і комунікації;
- Опрацювання основних цінностей, як особистісних, так і соціальних;
- Достатній час для занять та комплексного психологічного впливу;
- Різноманітність технік, матеріалів і художніх вправ;
- Наявність обладнаного приміщення (арт-кабінету) для комфортної роботи дітей.

Арт-кабінет забезпечує безпечне середовище для вільного самовираження, творчої взаємодії з матеріалами та прояву почуттів і думок через різні види діяльності (малювання, ліплення, рух, драматична імпровізація).

Для проведення арттерапії важливо використовувати якісні матеріали, адже від цього залежить сприйняття цінності творчої роботи самою дитиною. Крім того, слід забезпечити широкий вибір художніх засобів, щоб враховувати індивідуальні особливості учасників. До таких матеріалів відносяться: різноманітні фарби, олівці, пастель, кольорові крейди, пензлі різних розмірів, папір різних форматів і відтінків, глина, пластилін, фольга, тканини, матеріали для колажів (журнали, листівки тощо) та інші. Вибір конкретного матеріалу може залежати від особистісних характеристик дитини, її стану, а також від поточної динаміки арт-терапевтичного процесу.

Висновки до третього розділу

Вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року на територію України призвело до масового внутрішнього переміщення значної кількості населення. Особливу групу ризику становлять діти, які гостро реагують на стресові

ситуації. Серед основних соціальних проблем дітей внутрішньо переміщених осіб фахівці виділяють: відчуття нестачі самореалізації та соціального самоствердження, прагнення змінити існуючу ситуацію, страхи, нав'язливі спогади про війну, постійне перебування у стані тривоги та «вимушеної безпорадності», а також труднощі у взаєминах з батьками, відсутність інтересу до навчання та адаптації до нових умов життя.

Результати дослідження підтверджують, що більшість дітей гостро переживає вимушене переселення та потребує корекційної підтримки. Одним із ефективних методів у цьому випадку є арттерапія, яка сприяє розвитку творчого потенціалу, релаксації та подоланню труднощів. Творча діяльність - малювання, ліплення, вигадкування образів - дозволяє дітям відчувати задоволення, водночас розвиваючи їхні здібності та забезпечуючи відчуття підтримки і уваги з боку дорослого.

У межах практичного дослідження було проведено групові заняття з 18-ма дітьми віком від 5 до 10 років, які разом із батьками вимушено покинули свої домівки після початку збройної агресії. Як вид арттерапії було обрано ізотерапію, завдяки якій вдалося створити безпечний простір для самовираження та зафіксувати поступове зниження емоційної напруги у більшості учасників.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтверджує високу актуальність арт-терапевтичної роботи з внутрішньо переміщеними особами (ВПО), оскільки більшість гостро переживають вимушене переміщення та значні зміни у повсякденному житті. Арттерапія виступає ефективним засобом підтримки та корекції стану у таких умовах. Вона дозволяє одночасно реалізувати кілька важливих завдань: забезпечити емоційну розрядку та зниження тривожності, створити умови для самовираження, а також сприяти розвитку творчого потенціалу.

У ході практичного дослідження були розроблені та проведені групові заняття для дітей віком від 5 до 10 років, які разом із батьками були змушені покинути свої домівки через відкриту збройну агресію російської федерації та наразі проживають у гуртожитку. Для роботи обрано ізотерапію – вид арттерапії, що ґрунтується на образотворчому мистецтві та малюванні, адже саме цей метод дозволяє дітям у безпечній, творчій формі проявляти власні емоції, страхи та переживання.

Результати дослідження виявили, що 8 з 18 дітей у групі демонстрували ознаки тривожності, пов'язаної зі зміною життєвих обставин, вимушеним переїздом та стресовими подіями, з якими вони зіткнулися. Малюнки дітей та їхні творчі роботи показали різний рівень емоційного напруження: від спокійних, яскравих образів у наймолодших дітей до використання темних кольорів та великої кількості деталей, що символізували високий рівень тривожності у старших дітей. Це підтвердило потребу в проведенні цілеспрямованих арт-терапевтичних заходів, спрямованих на зниження тривожності та підтримку емоційного стану дітей.

Арттерапія у даному контексті виконує кілька ключових функцій. По-перше, вона забезпечує дітям можливість виразити свої внутрішні переживання у безпечній формі, використовуючи творчість як засіб комунікації. По-друге, арттерапія дозволяє відновити почуття контролю та автономії, яке часто втрачається у ВПО через обставини війни та вимушеного переселення. По-

третє, цей метод сприяє соціальній адаптації – під час групових занять діти мають змогу взаємодіяти з однолітками, розвивати комунікативні навички та отримувати підтримку від дорослих у вигляді схвалення та заохочення.

Важливим аспектом є те, що арттерапія не лише допомагає вирішувати проблеми, але й стимулює розвиток творчих здібностей дитини. Дитина відчуває задоволення від процесу створення, має можливість проявляти себе, спостерігати результати своєї діяльності, а також отримує позитивне емоційне підкріплення через увагу та підтримку дорослого. Таким чином, арттерапія одночасно виконує функцію допомоги, розвитку особистості та соціальної підтримки.

Отже, результати дослідження підтверджують, що більшість дітей ВПО переживають значний рівень стресу, потребують підтримки та корекційної роботи. Арттерапія виявилася ефективним методом для досягнення цих цілей, дозволяючи дітям знімати тривогу, висловлювати свої емоції, розвивати творчі здібності та відчувати підтримку з боку дорослих. Практичне застосування методики підтверджує її доцільність і необхідність для подальшої роботи з ВПО, а також актуалізує потребу у створенні та впровадженні нових програм і методик арт-терапевтичного впливу для цієї категорії осіб.

Список використаних джерел

1. Авраменко А. А., Чернякова А. В. Арт-технології соціального відновлення внутрішньо переміщених осіб у процесі інтеграції у приймаючі громади. Зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (27 берез. 2025). Київ: КНЕУ, 2025. С. 218–222.
2. Анголенко Валентина., Печериця Наталія. Арт-терапія у соціально-педагогічній роботі : навчально-методичний посібник. Харків : ХКПА, 2024. 124 с.
3. Бова, Артем О. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб в Україні: стратегії та підходи : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг : КДПУ, 2025. 42 с.
4. Біда О. Різні підходи до визначення арт-терапії. Педагогічний часопис Волині. 2018. № 4 (11). С. 14-19.
5. Брайченко Т., Якухіна Н. Соціальна адаптація дітей із родин внутрішньо переміщених осіб. Педагогічний вісник. Вип. 3. Харків: АССА. 2023. С. 97-100.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. І голов. ред. Бусел В. Т.]. Київ; Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
7. Вознесенська О. Л. Арт-терапія як засіб психосоціального відновлення особистості. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. КНУ ім. Т. Шевченка, № 3 (29), 2015. С. 40–47.
8. Возняк Г., Савчук Н., Каспшишак А. Вимушена міграція в умовах війни в Україні: інституційні проблеми інтеграції до життя в нових громадах. Регіональна економіка. Вип. 1. Київ: Генеза. 2023. С. 45- 54.
9. Гавлюк Є. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб до нових соціально-економічних умов. Вінниця: ВДПУ. 2023. 78 с.
10. Голотенко А. Особливості психосоціального благополуччя внутрішньо переміщених осіб. Вісник: Соціальна робота. 2020. Т. 1, № 3. С. 6–9.

11. Гордієнко Н., Навошицький М. До проблеми соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймаючих громадах та організації соціальної роботи з ними. Харків: Основа. 2022. С. 323-333.

12. Гундертайло Ю. Теоретико-методологічні основи програми соціально-педагогічної адаптації ВПО із застосуванням арттерапії. Простір арт-терапії: творча інтеграція та трансформація в епоху плинного модерну: матеріали XV Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Львів, 16-18 лютого 2018 р.) / [за наук. ред. А.П. Чуприкова, Л.А. Найдьоновой, О.Л. Вознесенської, О.М. Скар]. – К. : Золоті ворота, 2018. 196 с

13. Гундертайло Юлія. Арт-терапія як метод активізації ресурсів у психологічній підтримці переселенців: гра як простір відновлення. У зб. ВГО «Арт-терапевтична асоціація». 2016.

14. Гринечко А. Використання арт-терапевтичних технік у роботі з внутрішньо переміщеними дітьми. Проблеми гуманітарних наук. 2016. Випуск 39. С. 47-57.

15. Дяченко А. Соціальні аспекти державної політики реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. Вип. 3. Харків: АССА. 2017. С. 84-89

16. Журавель М.В. Використання методів когнітивно-поведінкової терапії та арт-терапії для покращення емоційного стану внутрішньо-переміщених осіб. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/18111/>

17. Завальний В. Загальнотеоретичні особливості правового статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. Вип. 6. Кривий Ріг: КДПУ. 2022. С. 213-217.

18. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.

19. Князева О.В. Арт-терапія як засіб подолання тривожності у внутрішньо переміщених осіб. Магістерські студії. Альманах. 2024. Вип. 24. С. 218–221.

20. Кривов'яз Дар'я Русланівна. Арттерапія як технологія соціальної підтримки сімей вимушених переселенців : бакалаврська робота. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2025. 89 с.

21. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 №1706-VII. Текст закону: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

22. Куценко Марина О., Размолодчикова Іванна В. Арт-терапія у роботі соціального педагога як засіб формування творчої особистості. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Соціальна робота і сучасність», Київ, 2020. С.110 -113.

23. Луцишин Г., Завада Я. Особливості діяльності міжнародних організацій щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. Філософсько-політологічні студії. Вип. 37. Київ: Генеза. 2021. С. 170-177.

24. Лях Віктор, Петрович Валерій. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб, які втратили роботу під час війни в Україні. Humanitas. 2024. Т. 1, № 16.

25. Недря К. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в Україні. Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі. Ужгород: УМД. 2022. С. 40-43.

26. Могильова Н. Особливості психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід України. Вип. 2. Харків: АССА. 2023. С. 81-85.

27. Олійник О. Емоційна компетентність: шляхи реалізації якісного розвитку дитини дошкільного віку. Педагогічна освіта: теорія і практика: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2018. Випуск 24 (1–2018). Частина 2. С.265-270

28. Орел, Антон В. Арт-терапія та інформаційні технології в арсеналі соціального працівника. Матеріали Міжн. наук.-практ. конф. «Соціальна робота і сучасність», Київ, 2020. С. 147–150.

29. Пащенко Т. М. Особливості використання арт-терапії в роботі з внутрішньо переміщеними особами : кваліфікаційна робота (соціальна робота). Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2025. 56 с.
30. Пестоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social work and education*. Вип. 9. Харків: Vivat. 2022. С. 89-99.
31. Петришин Л. Соціальне забезпечення ВПО як реабілітаційний аспект відновлення соціального статусу в умовах військового конфлікту. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки*. Київ: Сяйво. 2022. С. 24-27.
32. Пікало А., Шаповал К. Організаційно-функціональні основи публічного управління у сфері соціального захисту внутрішньо- переміщених осіб в Україні. Львів: Априорі. 2021. 72 с.
33. Поляріна Є., Акімова О. Аналіз соціального забезпечення та статистика внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Економіка та суспільство*. Вип. 33. Київ: Генеза. 2021. 201 с.
34. Раєвська Я. Особливості та напрями соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами в Україні. *Соціальна педагогіка*. Вип. 34. Харків: АССА. 2020. С. 184-196.
35. Ревть Алла, Гук Орест. Арт-терапія у соціально-реабілітаційній роботі з дітьми з особливими потребами. *Молодь і ринок*. 2019. № 2 (18). С. ...
36. Солнишкіна Аліна А. Використання креативного потенціалу арт-терапії в соціально-педагогічній роботі з дітьми біженців та внутрішньо переміщених осіб. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2022. Вип. 88. С. 186–190.
37. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 8. С.434– 446
38. Хазієв А., Грень Л. Внутрішньо переміщені особи на ринку праці України. Київ: Генеза. 2023. 108 с.

39. Харківська Алла. Арт-техніки у корекційній роботі з дітьми з мовленнєвими порушеннями. Освіта. Інноватика. Практика. 2021. № 4. С. 23-56

40. Шевченко О. Виклики гуманітарної кризи під час війни в Україні для внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп. *Social work and education*. Вип. 10. Харків: АССА. 2023. С. 325-335.

41. Юрків Я., Луканов Д. Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2021. № 48. С. 469–472.

ДОДАТКИ

Додаток А

Техніка «Знайомство зі страхом»

Мета: усвідомлення власних страхів, визначення причин їх виникнення та опанування способів подолання.

Вікова категорія: від 10 років.

Обладнання: аркуш паперу формату А4, олівці, фарби, пензлі, глина або пластилін.

Тривалість заняття: близько 20 хвилин.

Форма роботи: індивідуальна.

Вид арттерапії: ізотерапія (малювання) та глинотерапія (ліпка).

Опис техніки:

Клієнту пропонується створити образ або фігуру, що символізує його основний страх. Це може бути намальований малюнок або виліплена з глини/пластиліну фігура. Після завершення творчого процесу проводиться «знайомство» зі страхом за допомогою низки запитань, що допомагають усвідомити та проаналізувати власне ставлення до переживаної емоції.

Прикладні запитання для рефлексії:

- Хто або що зображено на малюнку чи у скульптурі?
- Якими рисами володіє цей образ: добрий, злий, щасливий, небезпечний?
- Що цей образ «сказав би» Вам? Яка Ваша відповідь?
- Чи могли б Ви «подружитися» з цим страхом?
- Хто або що може допомогти встановити контакт зі страхом?
- Чи можливо домовитися або домовитися з цим образом про щось?
- Чи хотіли б Ви «змагатися» з ним у чомусь?
- Чи є бажання змінити цей образ і як саме?
- Де в тілі відчувається ця емоція?
- Пригадайте конкретну подію, яка спричинила цей страх.
- Якщо страх уявити у вигляді тварини, якою він був би?

- Як змінюється страх у цей момент і яке Ваше ставлення до нього зараз?

Аспекти інтерпретації:

Особливу увагу під час аналізу слід приділяти ставленню клієнта до власного образу. Важливим є спостереження за діями та емоціями під час роботи: готовність «подружитися», «поспілкуватися», «змагатися» зі страхом свідчить про початкову внутрішню трансформацію. Якщо клієнт змінює образ за власним бажанням, це сигналізує про процес адаптації та опанування страху. У випадку, коли робота викликає дискомфорт або негативні емоції, терапевт пропонує «попрощатися» зі страхом і знищити малюнок або виріб, що допомагає завершити процес психокорекції та символічно позбутися негативного впливу страху.